

Szakmai beszámoló a Fialat Levéltárosok Egyesülete VII. Tudomány Nyári Táboráról

Pályázati azonosító: 3508/01321

2015. július 9-11. között mintegy 40 fő részvételével került sor a Fialat Levéltárosok Egyesülete immáron VII. Tudományos Nyári Táborára, amelynek helyszíne immár hagyományosan Badacsony volt.

„Az élet a háború(k) után...” jellegű három napos konferencia első napján illeszkedve a II. világháborús évfordulóhoz meghívott előadók mutatták be a levéltárunkban található releváns forrásokat és a témában végzett eddigi kutatásaikat.

Czetz Balázs a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárának (MNL FML) igazgatója előadásában a Fejér megyei közigazgatási iratokon keresztül mutatta be a szovjet megszállás helyi eseményeit. Azoknak az atrocitásoknak a feltárására koncentrált, amelyek halállal vagy nemi erőszakkal végződtek. A hatás-ellenhatásként is értelmezhető, német, illetve szovjet katonák által elkövetett visszaélések mérlege a frontnak a megyén való többszöri átvonulása után helyben maradó szovjet hadsereg javára dőlt el. Az előadó elmondása szerint a megyei fő- és alispáni, illetve tiszti főorvosi iratok teljes, a fősolgabírói iratok nagy részének hiánya miatt értékelődött fel a közigazgatási iratanyag, amelyet több éve tartó adatbázis-fejlesztés eredményeként kiegészít a halotti anyakönyvek anyaga. A vizsgált időszakot három korszakra illetve altémára osztotta: 1. a német, magyar és a Vörös Hadsereg által egymás katonái ellen; 2. a polgári lakosság ellen; 3. 1944 márciusától kb. 1947-ig a szovjet katonák által a polgári lakosság ellen elkövetett atrocitások. Véggözeteként elmondta, hogy a szovjet megszállás igen nagy veszteségeket okozott Fejér vármegyében.

Perczel Olivér a Budapest Főváros Levéltárának levéltárosának esettanulmányában az Angol Park államosításának körülményeit ismertette a hallgatósággal. A Parkban 1896-os alapítását követően több telephelyváltást és eszközbővülést követően az 1930-as évekre már több mint 40 játék – pl. csodakerék, vizisikló, elvarázsolt kastély, gokart pálya – szórakoztatta a látogatókat. 1944/45-ben több bombatalálat is érte a szórakoztatóhelyet, ám 1945 márciusában mégis megnyílt a park, amelynek működtetését a főváros a szórakoztatóipar hírhedt alakjának, Herentál István vállalkozónak adta át a következő évben. Az államosításra az ürügyet egy, a német tulajdon szovjet részre való átadásáról szóló rendelet adta, majd (többszöri áttétellel) a Szovjet Állami Hivataltól átkerült a park tulajdona a főváros kezébe. A Fővárosi Vidámpark Községi Vállalat néven bejegyzett vidámpark, amelynek mozija már 1946 óta szovjet filmeket vetített, 1950-ben a munka ünnepén nyílt meg, új, „nevelési célú” játékokkal, amelyek például a „régii világ urainak haszontalanságát” vagy viaszból készült mezőgazdasági eszközöket mutattak be. Miután 1951-ben a mutatványos negyed is lebontották, a parkot a moszkvai Gorkij-park mintájára alakították át; „végleges” formájában 1953-ban nyílt meg.

Az első szekciót L. Balogh Béni (MNL OL) előadása zárta. A „*Törvényes megszállás*”. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között* című kötet bemutatása kapcsán beszélt egyrészt a szovjet megszállás historiográfiájáról, másrészt a Vörös Hadsereg bejövételéről és kezdeti tevékenységéről, végül az atrocitásokról és deportálásokról. A kötet 20 megyei és az országos levéltárból kiválasztott 225 dokumentumot közöl a szovjet megszálló csapatok első

három évének tevékenységéről. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy 1989/90 óta egyre inkább van lehetőség a téma tárgyilagos elemzésére és kutatására. Az előadó a „felszabadulás vagy megszállás” sok évtizedes kérdésében az utóbbi felé hajlott, megemlítve, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása egy új diktatúra kiépülését segítette elő, így politikai értelemben nem beszélhetünk „felszabadulásról”. A dokumentumkötetből hozott példák segítségével rámutatott, hogy a szovjetek igazolták a velük kapcsolatos előzetes félelmeket, amely eleinte a szovjet uralom és a kommunista propaganda iránt is nagy bizalmatlanságot szült a magyarországi lakosokban.

A szünetben lehetőség nyílt kiadványcserére is. Emellett Kántor Balázs FLE elnök bemutatta a hallgatóságnak a szintén NKA támogatással megjelent „Tanulmányok Badacsonyból” III. című tanulmánykötetet, amely a 2013-as Tudományos Nyári Táborban elhangzott előadások alapján készült.

A szünetet követően Horváth Juliannának a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár igazgatójának a Nemzeti Parasztpárt iratait és működését ismertető előadása nyitotta. A pártalapítást, a népi írók mozgalmát és az illegalitásba szorult pártéletet áttekintve jutott el az 1944 decembere és 1948 szeptembere közötti időszak bemutatásáig. A témához kapcsolódó dokumentumkötetre – *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* (szerk. Horváth Julianna et al., Budapest, 2003) – utalva az előadó leszögezte, hogy a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt vezetőinek részvételével zajló egyeztetések alkalmával a parasztpárt nem vehette fel a versenyt a többi párttal. Annak ellenére, hogy a párttagok közül jelentős államférfiak – pl. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy Borbíró Virgil, az Újjáépítési Minisztérium államtitkára – kerültek ki, a párton belül az Erdei Ferenc névvel fémjelzett kommunistabarát szárny erősödött meg, így egyenes út vezetett a pártnak a Magyar Függetlenségi Népfrontba való 1949-es betagozódásáig.

Végezetül a távollévő Szabadi Istvánnak, a MELTE elnökének előadását Mihalik Béla (MELTE tag, FLE alelnök) tolmácsolásában hallgattuk meg a történeti Tiszántúl református egyházainak és levéltárügyének a második világháború utáni helyzetéről. Az előadás a két világháború közötti időszakot áttekintve felhívta a figyelmet a kiváló püspök és egyháztörténész, Révész Imre munkásságára, aki 1936–1938 között az egyházkerületi levéltárat vezette. A visszakерült egyházmegyék levéltárait Révész tanítványi köre az 1940-es évek elején mérte fel, ám ezek tetemes kárt szenvedtek a világháború és az azt követő megszállás időszakában. A pusztításról Révész körlevélben kért áttekintő képet az egyházközségektől; a jelentések fontos dokumentumai az atrocitásoknak, amelyek a vizsgált terület reformátusságából a beregieket és a máramaros-ugocsiakat érintette legmélyebben. Az előadó elmondása szerint az anyagkönyvek jelentős része megsemmisült. A Tiszántúli Egyházkerület ismét darabokra hullott; 1946-ban megalakult a Nagyvárad Református Egyházkerület, Kárpátalja pedig szovjet megszállás alá került, ahol a diktatúra a református egyházat mint jogi személyt nem ismerte el. A tiszántúli és a nagyvárad (csonka) kerületek központi levéltáraiban anarchikus állapotok uralkodtak a háború után. A debreceni levéltár 1969-től szaklevéltárként működött tovább, míg a nagyvárad levéltár értékesebb anyagai állami gyűjtőlevéltárakba kerültek.

A konferencia második napjának előadói különböző korszakokban lezajlott háborúk utóélet mutatták be. Elsőként 1663–1664. évi török háború magyarországi eseményeiről kaptunk képet Kádár Zsófia előadásából. A referátum a jezsuita éves jelentések, a litterae annuae beszámolóit alapján vizsgálta meg, miként érintette az 1663-as alsó-magyarországi török támadás az itteni rendházakat. A tanítást Nagyszombatban, Trencsénben, Győrben és

Pozsonyban is megszakították, a rendházakban csak azok a jezsuiták – papok és segítő testvérek – maradtak, akik a helyi és környékbeli lakosok, katonák lelkipásztori ellátását és a sebesültek gondozását vállalták. Az előadó másrészt a jezsuiták „lelki hadviselését” emelte ki és kitért a jezsuiták kevéssé ismert tevékenységére, tábori lelkészi szolgálatukra is.

Török Ádám az 1859. évi osztrák-olasz-francia (vagy szárd-francia-osztrák) háború magyarországi, elsősorban politikai következményeiről szólt. A kiegyezéshez vezető úton fontos mozzanat volt ez a Magyarország területét nem érintő háború, mivel Ausztria meggyengült, a magyar emigráció szétesése pedig felgyorsult. Ezzel együtt Kossuth Lajos hatalma és befolyása csökkent, miközben a hazai balközép Kossuth-tól távolodva Deák Ferenchez közeledett. Az 1864. március 15-én kudarcba fulladt tüntetések is azt bizonyították, hogy a közhangulat a kiegyezés, az országgyűlés újbóli összehívása és a királykoronázás felé mutatott.

Vezenyi Péter – előző évi előadásának témáját bővítve – a Tanácsköztársaság ún. Vallásügyi Likvidáló Hivatalának (VLH) levéltári forrásairól, a kutatás lehetséges irányairól tartott informatív referátumot. Az MNL Országos Levéltára, a BFL, a megyei és egyházi levéltárak (Prímási Levéltár) iratanyagai alapján a Vallásügyi Minisztériumból megszervezett VLH intézményét és tevékenységét rekonstruálta. A hivatal élére 1919. március 26-án kinevezett Fáber Oszkár szóbeli intézkedései ugyanakkor nem könnyítik meg a hivatal működésének megismerését. Elmondása szerint az archontológiai adattár tervezett készítése, a likvidálás eredményinek pontosabb feltárása, az ellenőrök személyének és a helyi likvidáló bizottságok összetételének feltárása lehetnek majd a téma további kutatási irányai.

Berzsenyi Anett az Iparművészeti Múzeum első világháború utáni helyzetét mutatta be a múzeum levéltárának forrásai alapján, előadását gazdag képanyaggal illusztrálva. A háború előtt a múzeumot az anyagok és mesterségek szerinti gyűjtés jellemezte Ráth György igazgatósága alatt, majd Radisics Jenő idején a kortárs magyar anyag gyűjtése vált hangsúlyossá. Az 1917–1934 közötti igazgató, Végh Gyula elődei munkásságát kívánta folytatni, de erre a háború következményei miatt alig akadt módja. A háború alatt hadikórházként és fehéreneműfoltozó-üzemként működő múzeumba a román megszállás előtt és alatt a Műtárgyat Társadalmasító Bizottság rendelkezésére magánszemélyektől számos (és jelentős részben nem is odaillő) műtárgyat szállítottak be. Az I. világháború után részben adományok révén gyarapodott a múzeum (pl. Eszterházy-család kincstára), részben pedig újraindultak a vásárlások is, egészen a múzeum önállóságának 1934-es megszűntéig.

A délelőtti szekciót Závoczkai Adrienn előadása zárta, amely az első világháború utáni Magyarország és Olaszország kultúráját és társadalmi jelenségeit hasonlította össze. A háború utáni határrendezéssel elégedetlen volt mindkét ország, ami a társadalomban és a művészetben is leképeződött. Olaszországban a futurizmus stílusirányzatát Mussolini fokozatosan a saját szolgálatába állította, propagandája eszközéül használta. Magyarországon a Párizsban megismert avantgárdot Kassák Lajos és az aktivisták népszerűsítették, akik az iparos-munkás rétegek életkörülményeire hívták fel a figyelmet. Mindkét országra jellemző volt, hogy az irodalom és a képzőművészet a társadalom alsóbb rétegeiből merített inspirációt. A korszakban emellett a két ország közti kapcsolatok is megerősödtek, ennek egyik legjobb példája az 1935-ben megkötött olasz-magyar kulturális egyezmény volt.

Bádi Barbara előadásában azt vizsgálta, hogy mennyiben van igaza Mályusz Elemérnek abban, hogy a Jagelló és Hunyadi kori főpapság címeres reprezentációja illeszkedik a világi arisztokrácia hasonló gyakorlatába. A széles forrásbázisnak köszönhetően

több mint 53 címeres gyűrűspecsetet, kódex-, épület és sírkőábrázolás tanulmányozására volt lehetőség. Címerhasználat tekintetében négy típust különböztetett meg: családi vagy nemzetiségi címert használó, frissen nyert címerrel rendelkező, idegen származású és egyéni címerhasználatú főpapok csoportját. Példákon keresztül mutatta be az említett típusokat, majd pedig a forrásbázisok szerint csoportosította a főpapi címerek ismertetését. Összességében megállapította, hogy a vizsgált korszak egyházi elitje címerhasználatára megfelelően reprezentálta az adott személy származását, státuszát és tulajdonát. Humanista műveltségüknek köszönhetően helyenként reprezentáció tekintetében felül is múlták a világi arisztokrácia szokásait.

Tölgyesi Nóra Mihael Kritobulos görög történetíró Bizánc bukását és II. Mehmed szultán uralkodását ismertető könyvét mutatta be. A szerzővel kapcsolatban elmondta, hogy a görög származású történetíró mindenféle részrehajlás és megbízhatatlan forrás mellőzésével igyekezett tárgyilagosan bemutatni az eseményeket. Kritobulos részben állást foglal ugyan a Város bukásának okai tekintetében, ám nem bocsátkozott mélyebb elemzésbe. Véleménye szerint az oszmán hódítás mindössze a „birodalmak átöröklődésének- elvét” követte. Könyvében sokat foglalkozik II. Mehmed személyével. Dicséri hadvezéri erényeit, valamint az Isztambul újjáépítésében végzett munkáját. Utóbbi keretében a szultán birodalma fővárosává tette az Isztambullá átkeresztelt települést és pompázatos építkezései mellett a város korábbi lakosságát is visszafogadta. Újra kialakítva ezzel egy multikulturális metropoliszt.

Mátyás Zoltán a székelyek 1890-1913 közti Amerikai Egyesült Államokba történő kivándorlását vizsgálta. Megállapította, hogy az elvándorlás legfőbb oka Székelyföld elmaradottságában rejlett. A tradicionális mezőgazdasági termelés, a termelő területek rossz minősége illetve csekély mennyisége, az ipar, a bankrendszer a nagyvárosok és a kereskedelmek szinte teljes hiánya készítette a székely embereket arra, hogy az „El Dorádóként” emlegetett Amerikába menjenek. Mindezt erősítette bennük a már kivándorolt rokonaik levelei, valamint a hazaküldött pénzeszegek is. A liberalizációs gazdaságpolitika mindenfajta átmenet nélküli bevezetése is a helyieket sújtotta és az idegeneket juttatta előnyhöz. A kormányzat és a székely társadalom is igyekezett fellépni a jelenséggel szemben a Székely Kongresszus (1902) illetve a Székely Társaságok megszervezésével. Előbbi eredményeképpen jött létre a székelyföldi miniszteri kirendeltség (Székely Akció). Az intézkedések ellenére a KSH adatai szerint 1913-ig közel 8300 székely hagyta el hazáját. Az előadó referátuma végén kitért a sajtó szerepére, valamint a kutatás további irányainak lehetőségére is.

A nap utolsó előadásában Veres Kristóf rámutatott, hogy a diplomatika segítségével nemcsak az oklevelek hitelességét és keletkezésének időpontját állapíthatjuk meg, hanem a mindez segítséget nyújt az intézménytörténeti kutatásokhoz is. Vizsgálatai alapján azon kérdésekre próbált választ találni, hogy a kancellárváltások miként befolyásolták az okleveles gyakorlatot, illetve az okleveles formulák változásai vajon egybeestek-e az új kancellár kinevezésével. Előadásában Ugrin és Kilit egri prépost időszakát veszi vizsgálat alá, azon belül is a II. András kereszties hadjáratának kancelláriára gyakorolt hatásait. Az oklevelek részeinek vizsgálata alapján megállapította, hogy különböző mértékben formulák oklevélrészek különbözőképpen reagálnak a változások hatására, ugyanakkor a mindezek nagyjából egy időben történnek. Az előadó kihangsúlyozta, hogy az egyes korszakok sokszor alig 2-3 évben mérhetőek csak. Referátuma lezárásaként az 1216-ban megkezdett reform eredményeit szemléltette Ugrin és utóda Kilit tevékenységének bemutatásával.

A harmadik nap első előadásaként Vajda Tamás MFLSZ elnöke az egyetemi levéltárak anyagának témában eddig megjelent forrásközlései közül az 1944-1980 közötti egyetemi és kari tanácsülési jegyzőkönyvek adatbázisát emelte ki. Elmondta, hogy a Szegedi Egyetem irattípusai közül a tanrendek, az évkönyvek, valamint a hallgatói nyilvántartás majdnem egészében fennmaradt, míg az iktatott iratok a gyakori selejtezések miatt hiányosan maradtak fent. A kutatást nehezítheti, hogy az 1945 utáni iratok zöme még nem kerültek levéltárba. Az előadó elmondta, hogy a kolozsvári magyar egyetemet a háború után a románok teljesen ellehetetlenítették és csak jogi értelemben hagyták meg. Szegeden a tanítás már 1944 novemberében megindult néhány hallgatóval és mindössze 6 professzorral. A főiskola miután átköltözött az egyetem épületébe szintén beindította képzését. Az igazoló bizottságok és a B-listázás következtében megkezdődött a tanári kar átalakulása is. 1948 után megszűnt az intézmény autonómiája és a hagyományos képzések mellett megkezdődtek a munkástanfolyamok és megalakult a Katonai, valamint a Marxizmus-Leninizmus Tanszék.

Weinacht Tamás a jóvátételi szállítások intézményi hátterét mutatta be a hallgatóságnak. Magyarországot a II. világháború után 300 millió dollár jóvátétel megfizetésére kötelezték a szövetséges hatalmak. A jóvátételről előbb az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény rendelkezett, amely 200 millió dollárt a Szovjetunióknak, 100 milliót pedig Csehszlovákiának és Jugoszláviának ítélte meg. Az érintett országokkal megkötött szerződések ellenére az árukban törlesztett szállítások a Szovjetunió esetében 1953-ig, míg Jugoszlávia felé 1964-ig elhúzódtak. Ami az intézményi hátteret illeti kezdetben több kézben folyt a jóvátételi ügyek irányítása (Fegyverszüneti Tárcaközi Bizottság, Jóvátételi Kormánybizottság, SZEB Magyar Gazdasági Hivatala). A tényleges szállítások lebonyolításával 1945-ben eredetileg külkereskedelmi társaságokat bíztak meg (IKART, Magyar Árucserforgalmi Rt). 1946-ban hozták létre központi szervként a Jóvátételi Hivatalt, amely a Gazdasági Főtanács gyakorlati irányítása mellett működött, amíg 1947-ben a Pénzügyminisztérium alá rendelték a Hivatal 1953-as felszámolásáig.

Fórizs Ákos előadásában három lépésben vizsgálta meg a Gajszin környékén történt tömeggyilkosságok felelősségre vonásának történetét. Először röviden ismertette a 49/II. és 50/I. tevékenységét a Magyar Megszálló Csoport majd Nyugati Megszálló Csoport parancsnoksága alatt. A vizsgált perek alapja, hogy 1941-1942 során e két zászlóalj katonái részt vettek több ukrainai gettó felszámolásában. Második lépésben a nyomozás menetét tekintette át. A vizsgált bő öt esztendő során mind a nyomozó, mind a bíraskodási szervek esetében jelentős szerkezetváltozások voltak, melyek megnehezítették az eljárások menetét. Felvázolta azt is, hogy a különböző eljárások és perek között milyen kapcsolatokat fedeztek fel a nyomozati szervek, hogyan indultak a nyomozások, illetve miképp jelent meg a fizikai erőszak a kihallgatások során. Előadása utolsó harmadában azzal az elbeszélésmóddal foglalkoztam, amely a két zászlóaljnak a kelet-európai holokausztban való részvételét kontextualizálja a kor történelem szemlélete és legitimációs ideológiája alapján. Megmutatta, hogy miképp jelent meg az áldozatok zsidó származása, a németkérdés a tisztkérdés és az osztályszempont a felelősségre vonási eljárásokban.

Németh Ágnes előadását a mozdulatművészet kialakulásának és a fontosabb irányzatok képviselőinek (Dienes Valéria, Madzsarné Jászi Alice, Szentpál Olga) bemutatásával kezdte. Az általuk nyitott iskolákat 1925-ben a Testnevelési Főiskola alá rendelték és ezt követően végig állami felügyelet alatt működtek. Érdekeik hatékonyabb érvényesítése céljából 1928-ban megalakították a Mozdulatművészet Egyesületét. Ezen kívül megemlítette az Operaházi balettiskolát, amelynek legkiemelkedőbb alakja Nádasdi Ferenc volt. A második világháborút követően a művészeti irányvonalakat még inkább a politika

határozta meg. A Révai József vezette Népművelődési Minisztérium 1949-es felállításával a mozdulatművészetet háttérbe szorították és a szovjet mintán alapuló néptáncot, valamint a balett-et helyezték középpontba. A Tácművészeti Iskola (1945-1950), majd pedig az Állami Balett Intézet (ÁBI) megszervezésével új intézményeket hoztak létre, amelyekben a korábbi időszak mozdulatművészei is helyet kaptak, így részben tovább vihették korábbi gyakorlatukat. A korszak kiemelkedő művészeti alakja az 1950-es évektől Lőrinc György lett, aki az ÁBI igazgatói tisztjét is betöltötte.

A konferencia utolsó előadásában Zámbo István az igazságszolgáltatás alsó szintjeinek selejtezési gyakorlatát mutatta be a hallgatóságnak. A 19. századi előzmények ismertetését követően kitért a bíróságok és ügyészségek első selejtezését szabályozó 1913-as igazságügy miniszter által kiadott rendeletre, amely tételesen felsorolta milyen irattípusok azok amelyek egyáltalán nem selejtezhetőek. Az említett jogszabály kisebb módosításokkal egészen 1951-ig hatályban maradt. A korábbi eseti jellegű selejtezéseket 1945 után akár évenkénti szelektálás váltotta fel. Az 1947-ben megalkotott levéltári törvény következtében létrejött a Levéltárak Országos Felügyelősége, amelynek köszönhetően a levéltáraknak egyre több beleszólásuk volt a történeti értékű iratok megőrzése tekintetében. Az 1950-ben elfogadott levéltárakról szóló tvr. valamint az 9500/1951. évi IM rendelet véglegesen megerősítette a levéltárak ellenőrző szerepét a selejtezés terén. Az 1950-ben felállított Levéltárak Országos Központja az igazságszolgáltatás alsóbb szerveinél a járásbíróságokon is érvényesítette jogköreit. A szabályozó rendelet alapján immáron négy szereplőssé bővült a selejtezésben részt vevők köre: szervek irattárai illetve azok felelőse, a LOK és az irányítása alá tartozó levéltárak, valamint a Munkásmozgalmi Intézet és az annak ölje alatt az ügybe belefolyó Államvédelmi Hivatal. Utóbbi szervek un. kutatási selejtezései a korszak meghatározó tényezőivé váltak.

Zárszavában Kántor Balázs reményét fejezte ki, hogy az elhangozt előadásokból ismételen kötet jelenhet meg, lehetőséget biztosítva ezzel a fiatal levéltárosok kutatásainak közzétételére.

A Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma által megítélt 600.000 forintos támogatás teljes egészében a pályázatban megjelölt célra, a résztvevők szállás- és csoportos étkezési költségére lett fordítva. Az elszállásolás a badacsonytomaji Badacsony Turistaszálló 2-3-4 ágyas szobákban történt. Az étkezésekre a Neptun Panzóban és a Borbarátok Étteremben került sor. A támogatás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a jelentkezők számára – egyetemista és pályakezdő közalkalmazotti pénztárcához mérve is – elfogadható összegű részvételi díjat állapítsunk meg. Így örömmel mondhatjuk, hogy anyagi okból senkinek sem kellett távol maradnia a rendezvénytől.

2015. szeptember 8.

Kántor Balázs

FLE elnök

Képek a rendezvényről

